

O'ZBEK VA XITOIY TILIDA SONLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Nabiyeva Elnora Rustam qizi

Yangi Asr universiteti

Tillar kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18047379>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va xitoy tillaridagi sonlarning lingvokulturologik xususiyatlari keng tahlil qilingan. Maqolada til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, sonlar orqali milliy ruhiyat, qadriyatlar va mentalitetning aks ettirilishi ko'rsatib beriladi. O'zbekiston va Xitoy tillarida sonlar qanday qilib madaniy kontekstda qaralishi, ularning tarixi va folklor kontekstidagi ahamiyati muhokama qilinadi. O'zbek tilidagi sonlarning semantikasi va Xitoy tilidagi raqamlarga bo'lgan madaniy munosabatlar solishtiriladi. Sonlarning turli xususiyatlari, jumladan, ularga bog'langan afsonalar, an'analar va urf-odatlar keltirilgan. Ushbu tadqiqot natijalari o'zbek va xitoy tillarini o'rganayotgan talabalar va lingvistik tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo'lishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: O'zbek va xitoy, sonlar, linguakulturologiya.

I KIRISH

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. Til faqat aloqa vositasi bo'libgina qolmay, xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar, an'analari va milliy tafakkurini aks ettiradi. Sonlar esa tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri sifatida nafaqat miqdoriy tushunchalarni, balki bevosita madaniy ma'no, timsollar, irim-sirimlar, e'tiqodlar va xalqning tarixiy tajribasini ham ifodalaydi. Shuning uchun sonlarning lingvokulturologik tahlili har bir xalqning mentalitetini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston va Xitoy madaniyati qadimiy sivilizatsiyalar sirasiga kiradi. Har ikkala xalqda sonlar tizimi rivojlangan, ular turli urf-odatlar, og'zaki ijod, marosimlar, muomala madaniyati va kundalik turmushda o'ziga xos mazmun kasb etadi. Biroq ikki tilning tipologik, grammatik hamda madaniy fundamentosidagi farqlar tufayli sonlarning ishlatilishi va ularning ramziy ma'nolari ancha farqlanadi.

Adabiyotlar tahlili

1.1 Lingvokulturologiya va sonlar: nazariy yondashuv

Lingvokulturologiya — til, madaniyat, milliy tafakkur va etnamental asoslar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi fan. Ushbu yo'nalishda sonlar alohida o'rin tutadi, chunki ular:

1. xalq dunyoqarashining qadimiy shakllarini;
2. mifologik tasavvurlarni;
3. diniy va marosimiy ko'rsatkichlarni;
4. stereotiplar va barqaror ramzlarni;
5. mental qatlamlarning lingvistik ifodasini aks ettiradi.

Har bir xalqda sonlarga bo'lgan munosabat bir xil emas. Shu nuqtayi nazardan o'zbek va xitoy tillari lingvokulturologik jihatdan qiyosiy tahlil uchun juda boy material beradi.

II METODIKA VA MUHOKAMA

2.1. O'zbek tilida sonlarning lingvokulturologik xususiyatlari

O'zbek xalq madaniyatida sonlar ko'pincha diniy e'tiqodlar, xalq og'zaki ijodi, marosimlar va an'analar bilan bog'liq. Ayrim sonlar qadimdan muqaddas yoki ramziy ma'no kasb etib keladi.

“7” soni — muqaddaslik va komillik ramzi

O'zbek madaniyatida “yetti” soni yangilanish, komillik, poyon va mukammallik ma'nosida qo'llanadi. Bu tasavvur islomiy va turkiy an'analarning uyg'unligidan kelib chiqqan.

Misollar:

- yetti osmon, yetti iqlim, yetti qat yer;
- yetti pusht, yetti ota;
- marosimlarda “yetti kundalik” yoki “yetti marotaba tilovat”.

2.2. “40” soni — marosimiy an'analarning asosiy timsoli

“Qirq” sonining o'zbek folklorida o'ziga xos o'rni bor. U o'tish davrlari, poklanish, tugallanish va marosimiy jarayonlarni bildiradi.

Misollar:

- bolaning “qirq kunlik qilish” odati;
- dafn marosimidagi 40 kunlik an'ana;
- “Qirq qiz” eposi, “qirq chiltan” tushunchasi.

2.3. “3”, “5”, “9” sonlarining barqaror ramziy o'rni

“3” — birlik, uyg'unlik, muvozanat timsoli:

uch kunlik yo'l, uch bor aytish, uch xalqning uyg'unligi.

“5” — to'liq tarkib yoki jamoaviylik ramzi:

besh barmoq, besh vaqt namoz, beshbarmoq taomi.

“9” — qudrat va butunlik ramzi:

to'qqizta bahodir, to'qqiz tog', to'qqiz tabaqa.

2.4. Sonlardagi xalqona taxmin va mubolag'a

O'zbek tilida sonlar ko'pincha kuchaytirish, mubolag'a yoki taxmin ma'nosini beradi:

- “ming bor aytdim”,
- “yuz marta ko'rganman”,
- “o'nlab odamlar yig'ildi”.

Bu holat xalq obrazli tafakkurining til orqali aks etishidir.

3. Xitoy tilida sonlarning lingvokulturologik xususiyatlari

Xitoy xalqida sonlar madaniy hayotning deyarli barcha sohalarida muhim o'rin egallaydi.

Xitoy madaniyatida sonlar fonetik o'xshashlik asosida ramziy ma'no kasb etadi.

3.1. “8” soni — omad, boylik va muvaffaqiyat ramzi

Xitoy tilida “8” (八 *bā*) so'zi “boylik, rivojlanish” ma'nosidagi 發 (*fā*) so'ziga fonetik jihatdan o'xshash. Shu sababli:

- odamlar uy raqamida 8 bo'lishini yoqtiradi,
- 08.08.2008 sanasida katta tadbirlar o'tkazilgan,
- mashina raqamlarini 8 bilan olish qimmat.

3.2. “4” soni — noxush son

“4” (四 *sì*) so'zi “o'lim” (死 *sǐ*) so'ziga o'xshash talaffuz qilinadi. Shu sababli:

- kasalxonalarda 4-raqamli xonalar bo'lmaydi,

- yotoqxonalarda 4-qavatga alohida raqam qo'yilmaydi,
- sovg'a sifatida "4 ta buyum" berish yomon alomat hisoblanadi.

3.3. "9" soni — baraka va uzoq umr timsoli

"9" (九 *jiǔ*) so'zi "uzoq muddat" (久 *jiǔ*) so'ziga o'xshash. Shu bois:

- qadimda imperator kiyimlarida 9ta ajdarho tasviri bo'lgan,
- 9-sentyabr sevishtanlar kuni sifatida nishonlanadi.

3.4. "6" soni — yengillik, ravonlik ramzi

"6" (六 *liù*) "ravon, omadli" ma'nosidagi 溜 so'ziga yaqin. Shuning uchun:

- tadbirkorlar 666 raqamidan ko'p foydalanadi,
- 6 — muammosiz ish yurishi ramzi sifatida qadrlanadi.

3.5. Sonlarning xitoy marosimlaridagi o'rni

Yangi yil, nikoh, tug'ilgan kun, binolar ochilishi kabi marosimlarda sonlarning ma'no jihatdan mosligi alohida e'tibor bilan tanlanadi. Masalan: 8 va 6 mos sonlar, 4 esa yomon alomat sifatida cheklanadi.

4. O'zbek va xitoy tillarida sonlarning grammatik xususiyatlari:

Lingvokulturologik farqlar grammatik tizimda ham aks etadi.

4.1. O'zbek tilida sonlarning qo'llanishi

Sonlar ot bilan bevosita bog'lanadi va o'lchov so'zlari ishlatilmaydi:

- uchta kitob,
- besh kishi.

Bu xalqning soddalik, muvofiqlik va turkiy sintaktik an'analarga sodiqligini aks ettiradi.

4.2. Xitoy tilida o'lchov so'zlari — xalq tafakkurining shakllangan ramzi

Xitoy tilida har bir ot oldidan majburiy ravishda o'lchov so'zi (量词 — *liàngcí*) qo'llanadi:

- 一个人 *yí gè rén* — bir kishi
- 两只鸟 *liǎng zhī niǎo* — ikki qush

Bu holat xitoy mentalitetining tartib, tizimlilik, tasniflashga moyilligi bilan bog'liq.

5. O'zbek va xitoy tillarida sonlar bilan bog'liq frazeologizmlar

5.1. O'zbek tilida

- Yetti o'lchab, bir kes — mas'uliyatli bo'lish.
- Qirq yil qirg'in bo'lsa... — tajriba, dono fikr.
- Yuz karra aytdim — keskinlik, kuchaytirish.

5.2. Xitoy tilida

- 一心一意 (*bir yurak, bir niyat*) — sadoqat.
- 六六大顺 (*oltalar omad bo'lsin*) — ishlar ravon ketishi.
- 三心二意 (*uch yurak, ikki fikr*) — ikkilanmoq, fikri bo'lmaslik.

Frazeologizmlar har bir sonning madaniy asosini aniq ko'rsatadi.

6. Sonlar mentalitet va dunyoqarash ko'zgusi sifatida

O'zbek va xitoy xalqlari sonlarning ramziy ma'nosini turlicha talqin qiladi.

6.1. O'zbek mentalitetida

- diniy qadriyatlar (7, 40);
- jamoaviylik (5);
- iroda, qudrat (9);
- o'tish marosimlari (40, 3).

6.2. Xitoy mentalitetida

- fonetik o'xshashlik asosida timsollar (8 — boylik, 4 — o'lim);
- tartib va sinfiylik (o'lchov so'zlari);
- uzoq umr (9);
- omad va muammosizlik (6).

Ikki xalq o'rtasidagi farqlar madaniy-identitetning qanchalik teran ekanini ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbek va xitoy tillarida sonlarning lingvokulturologik xususiyatlari ko'plab jihatlarda farq qilsa-da, ular har ikki xalqning madaniy merosi, dunyoqarashi va tafakkurini aks ettiruvchi muhim unsurlardir. O'zbek madaniyatida sonlar ko'proq diniy, marosimiy va epik an'analarga tayanadi.

Xitoy madaniyatida esa sonlarning ramziy mazmuni asosan fonetik o'xshashlik, taoistik-falaksiy tushunchalar va qadimiy imperatorlik marosimlari bilan bog'liq.

Lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, sonlar xalqning nafaqat leksik tizimi, balki milliy ruhiyati, qadriyatlari va ijtimoiy psixologiyasining ham muhim qismi hisoblanadi. Har ikki til va madaniyatni qiyoslash, ularning umumiylik va farqlarini aniqlash xalqaro madaniy aloqalarni mustahkamlash, tarjima nazariyasi, til o'qitish metodikasi hamda madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov. "O'zbek tilining amaliy grammatikasi", Toshkent, 1992yil, 102-b;
2. Karimov A.A. "Xitoy tilida hisob so'zlar (leksik-semantik, structural va funktsional tahlil", Toshkent, 2004yil, 54-b
3. Hamroyev M.A "Ona tili" Toshkent, 2009 yil.-T.61 b
4. "O'zbek xalq maqollari", Toshkent, 2015 yil, 15-17-betlar;?
5. Nizomiddinova S. "Hozirgi zamon o'zbek tilida son", Toshkent, 2010 yil, 41-bet.